

przerobie słomy i wełny znów Pomoc wzajemną przy wstępnym przerobie słomy włóknodajnej oraz wełny, a następnie dopiero Zabiegi magiczne związane z przędzeniem. A przecież nie chodziło tu autorowi o przeciwstawianie sobie praktyk i zwyczajów związanych z włókiennictwem, gdy w rzeczywistości jest mowa o zwyczajach i praktykach we włókiennictwie chłopskim.

Istotne znaczenie dla problematyki pracy posiadają zestawienia tabelaryczne materiału źródłowego, ujęte z wielkim znanstwem i ogromną dozą przekonywającą o ich celowości.

Omówienie pracy Waleriana Sobisiaka nie byłoby pełnym bez podkreślenia wkładu autora i wydawcy w doskonale dobrany zestaw bibliografii, wykazu źródeł, indeksów, jak i dokumentacji rysunkowej. Wszystkie one podnoszą naukową i społeczną użyteczność tej pracy. W zakończeniu należy stwierdzić, iż spośród prac o problematyce etnograficznej, które zwłaszcza w latach 1960-1968 weszły na warsztat poznańskich etnografów (trzy tomy *Kultury ludowej Wielkopolski*) — tylko dwa tematy doczekały się dotychczas szeroki i wszechstronnych ujęć monograficznych, w tym — obok *Budownictwa chłopskiego w Wielkopolsce* Tadeusza Wróblewskiego — praca Waleriana Sobisiaka jako podstawowe i wszechstronne studium włókiennictwa na ziemiach Wielkopolski. W tym właśnie tkwi wartość pracy i trudów badawczych autora.

Ryszard Kukier

„BIULETYN Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”
Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1970. Tom XXI. 332 ss.

Tom XXI „Biuletynu” GKBZHWP zawiera wybór dokumentów pt. *Wysiedlenia ludności polskiej w tzw. Kraju Warty i na Zamojszczyźnie oraz popełnione przy tym zbrodnie*. Dokumenty, które opracował i opatrzył komentarzem Waclaw Szulc, zostały wydrukowane w języku niemieckim i polskim. Niektóre z nich były już publikowane w tomie XII i XIII „Biuletynu” GKBZHWP oraz w pracach Cz. Łuczaka pt. *Wysiedlenia ludności polskiej na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy, 1939-1945* (*Documenta Occupationis* t. VIII, Poznań 1969) i W. Jastrzębskiego pt. *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy w latach 1939-1945* (Poznań 1968). Większość jednak ukazuje się w druku po raz pierwszy.

Autor opracowania podzielił dokumenty na trzy zasadnicze grupy. Pierwsza zawiera liczne pisma, zwłaszcza sprawozdania niemieckie dotyczące „Kraju Warty”, druga podobny lecz mniejszy zespół pism dotyczących Zamojszczyzny, a trzecia obejmuje fragmenty zeznań świadków polskich i niemieckich przesłuchanych bezpośrednio po wojnie i w 1967 r. Połączenie problemu wysiedlań dwu odległych od siebie regionów, włączonych do dwu różnych jednostek hitlerowskiej administracji terenowej w Polsce, uzasadnia autor działalnością tego samego organu przesiedleńczego na obu obszarach.

Całość dokumentów została streszczona przez autora w bardzo obszernym komentarzu, podzielonym na szereg krótkich rozdziałów. Wiele miejsca poświęcono omówieniu struktury organizacyjnej aparatu wysiedleńczego w Polsce, a także eksterminacji ludności przeprowadzonej w ramach akcji wysiedleń.

Aparat wysiedleńczy III Rzeszy został poddany dowódcy SS i szefowi policji

niemieckiej, Heinrichowi Himmlerowi z tytułu sprawowanego przez niego kierownictwa nad urzędem Komisarza Rzeszy do Spraw Umocnienia Niemczyzny na Wschodzie. Całokształt zadań związanych z wysiedlaniem ludności polskiej zlecił Himmler Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy (*RSHA*). Jemu to bezpośrednio została podporządkowana Centrala Przesiedleńcza (*Umwandererzentralstelle*) w Łodzi, która kierowała akcją wysiedlań w „Kraju Warty” i na Zamojszczyźnie. Akcją tą objęto setki tysięcy Polaków i Żydów, a także dzieci czeskie przewiezione do Polski po pacyfikacji Lidic i potem zgładzone w Chełmnie nad Nerem.

Cytowane dokumenty sprawozdawcze potwierdzają wysoką śmiertelność wśród ewakuowanych umieszczonych w obozach przesiedleńczych, zwłaszcza w Łodzi i Zamościu, oraz w pociągach transportowych. Zagładzie ulegli tam przeważnie ludzie starzy i dzieci. Wstrząsające są dokumenty ilustrujące wywóz 30 000 oderwanych od rodziców dzieci zamojskich, wśród których znajdowało się wiele niemowląt. Los tych dzieci, zdziesiątkowanych już wskutek zamarnięcia w pociągach ewakuacyjnych, wywołał grozę nie tylko wśród Polaków, ale także wśród Niemców. Wyrazem tego był protest skierowany do wodza Rzeszy przez jednego z lekarzy niemieckich, dra Wilhelma Hagena, miejskiego radcy służby zdrowia w Warszawie (dok. 54, ss. 234 - 236).

Głównym kierownikiem akcji wysiedleńczych w „Kraju Warty” i na Zamojszczyźnie był naczelnik wydziału III (*Polizeieinsatz*) łódzkiej Centrali Przesiedleńczej, *SS-Obersturmbannführer* — Hermann Krumey. Autor udowadnia, na podstawie wyszczególnionych kompetencji powierzonych Krumeyowi, jego odpowiedzialność za eksterminację tysięcy wysiedlonych (ss. 25 - 27 i 46 - 51). Krumey został w 1969 r. osądzony za zbrodnie dokonane na Żydach węgierskich na karę dożywotniego więzienia. Niezależnie od tego wszczęto przeciwko niemu drugie dochodzenie w sprawie przestępczej działalności w łódzkim oddziale Centrali Przesiedleńczej.

Barbara Bojarska